

ПОСЕЛЕННЯ ЗУБРИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПОБЛИЗУ с. ГОРОДОК НА ВОЛИНІ

Д. Н. Козак

У публікації дається повний аналіз археологічних матеріалів з повністю дослідженого поселення зубрицької культури поблизу с. Городок Луцького р-ну на Волині.

Поселення відкрите В. В. Шкоропадом у 1988 р. Протягом 1990—1992 рр. воно досліджене повністю.

Розташоване за 1 км на південний схід від села в урочищі Острів і займає першу терасу корінного берега р. Черногузки. Ширина тераси 50—60 м, довжина 1,5 км.

Поселення зубрицької культури займає північний край тераси. Відкрито площу 4 тис. м² (рис. 1).

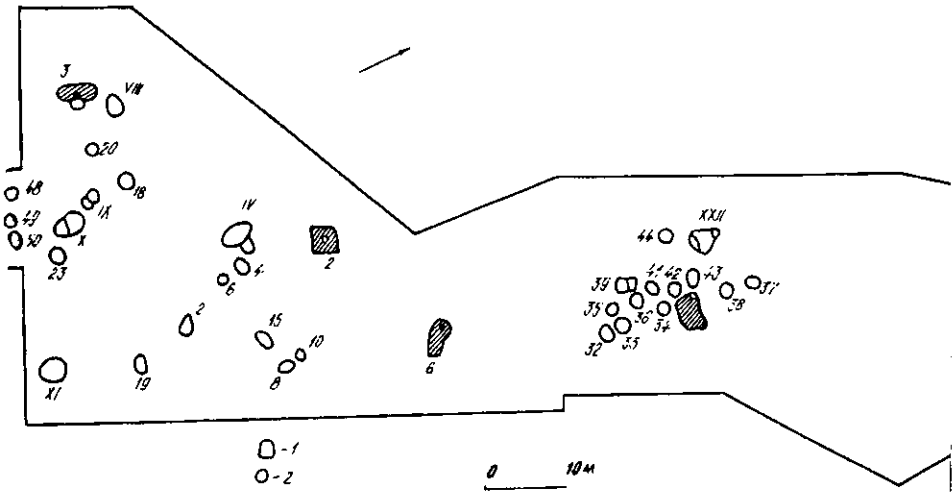

Рис. 1. Схема розміщення житлових та господарських споруд на поселенні зубрицької культури.

Культурний шар поселення практично знищений оранкою і не має матеріальних залишків. Вони іноді трапляються тільки в об'єктах та над ними.

Відзначимо надзвичайну бідність археологічного матеріалу як в будівлях зубрицької культури, так і в об'єктах інших культур. Цей факт пояснюється, мабуть, короткотривалістю їх існування, а також повною зруйнованістю культурного шару.

Поселення складалося з чотирьох жител, восьми господарських споруд та двадцяти п'яти ям-погребів, сконцентрованих у двох групах, відстань між якими становить 20 м.

Довжина поселення від крайніх об'єктів — 90, ширина — 20—40 м.

Житлові та господарські споруди.

Ж и т л о 2 виявлене на глибині 0,5 м від рівня сучасної поверхні. Це квадратна у плані напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу (рис. 2, 1). Стіни житла прямовисні, долівка рівна, утрямбована. Розміри житла 2,8×2,8, висота земляних стін 0,15—0,2 м від рівня долівки. У долівці знаходилося 5 ямок від стовпів. Три з них діаметром 0,2—0,35 та глибиною

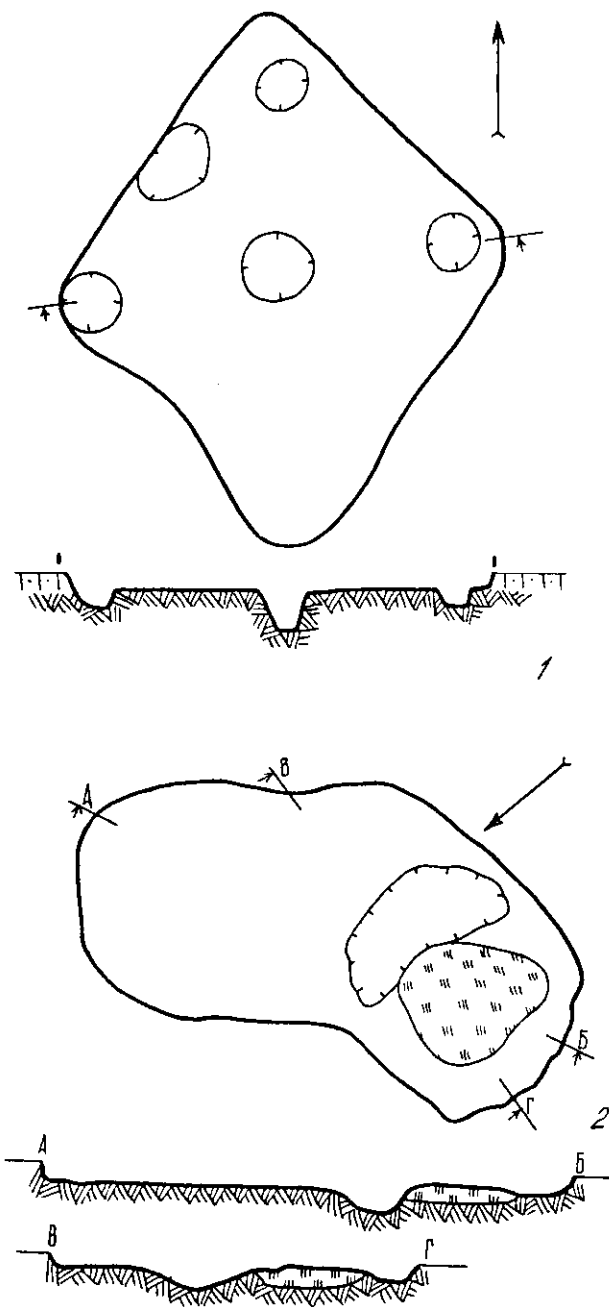

Рис. 2. План та розрізи жител 2 (1), 6 (2).

вшими сторонами за лінією північ—південь. Його розміри $1,7 \times 4,5$, висота земляних стін — $0,22$ м від рівня підлоги (рис. 5, 1).

Посередині житла знаходилося глинобитне вогнище округлої у плані форми, діаметром $0,8$ та товщиною черіня $0,2—0,23$ м. Основа вогнища дещо заглиблена в материк. Вогнище підмазувалося чотири рази.

Вздовж північної частини стіни розміщений материковий прилавок розмірами $0,3—2$ м, що піднімався на $0,18$ м від рівня долівки. Посередині східної стіни, поряд з вогнищем знаходилась підвальна яма округлої у плані

$0,12—0,22$ м від рівня долівки розміщалися по трьох кутах житла, крім південного. Одна ямка діаметром $0,25$ і глибиною $0,13$ м від рівня долівки містилася посередині північно-східного кута. Найбільша яма діаметром $0,6$ і глибиною $0,34$ м від рівня долівки була у її центрі. Простежено, що підлога навколо цієї ями утрамбована набагато сильніше, ніж на іншій площі житла. Стовп, який стояв тут, був зайвий у конструкції житла. Він виконував якусь іншу функцію, наприклад, визначав центр житла, або служив елементом інтер'єру (стіл, стовп для розвішування одягу, посуду, шкір тощо), а можливо, якусь невідому нам ритуальну функцію (рис. 2, 1).

У заповненні житла виявлено невелику кількість уламків ліпної кераміки, в тому числі розвал горщика біконічної форми та уламок чорнолощеної миски, кілька прясел, виготовлених з фрагментів ліпних посудин, кістки тварин (рис. 3; 4).

Житло 3 виявлене на глибині $0,4$ м на західному краї поселення. Житло має видовжено-прямокутну в плані форму, з заокругленими кутами. Стіни вертикальні, долівка добре збережена, рівно утрамбована. Житло орієнтоване до

форми діаметром 1,5 та глибиною 0,6 м від рівня долівки житла. Стіни ями вертикальні, дно рівне, плоске.

У заповненні житла знайдено невелику кількість уламків ліпної посуду та кістки тварин.

Житло 4 виявлене на глибині 0,4 м від сучасної поверхні на східному краї поселення (рис. 1). Це напівземлянка прямокутної форми, орієнтована довгими стінами за лінією схід-захід. Стіни житла прямовисні, долівка рівна, щільно утрамбована. Розміри будівлі 2,7×3,1, висота земляних стін 0,5 м від рівня долівки. До східного боку житла прилягала прибудова, очевидно, лежанка, або господарський прилавок, можливо, сіни. Вона мала розміри 1×2 м та була піднята на 0,3 м від долівки житла. Південна частина прибудови, розмірами 0,5×1,4 м була піднята на 20 см відносно її північної частини.

До західного краю південної стіни прилягав материковий останець довжиною 1,2 та шириною 0,3 м. Останець підносився на 0,24 м від рівня долівки і правив, очевидно, за господарський прилавок.

У північно-західному куті житла, навпроти прилавка, розміщлася підвальна яма, яка північно-західною частиною підбоєм заходила у стіну. Стіни ями з боку житла дуже похилі. Глибина ями 0,6 м від рівня долівки житла, розміри на верхній частині 1,2×2 м. Навпроти входу, біля підвальної ями, простежені у долівці залишки вугілля та попе-

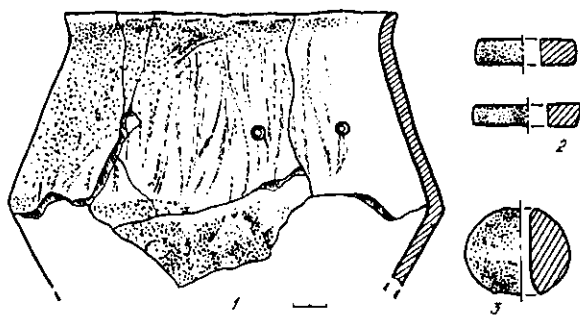

Рис. 3. Інвентар житла 2 (1-7).

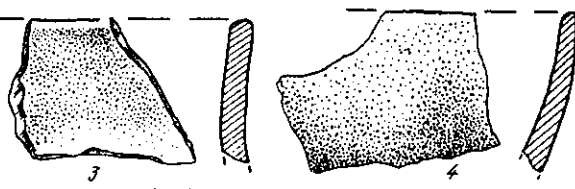
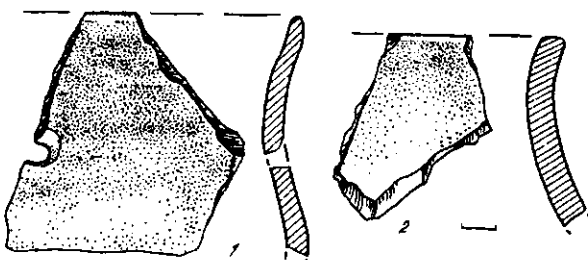
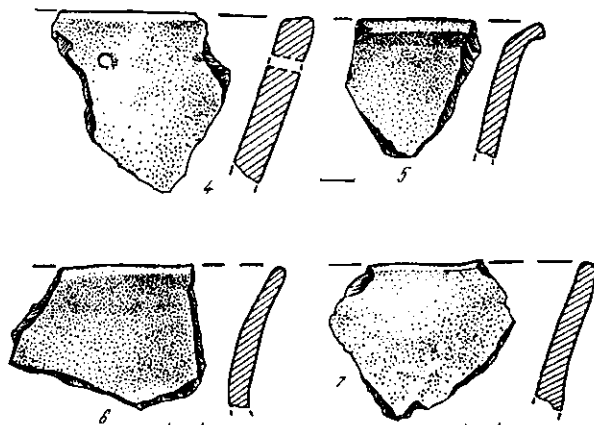

Рис. 4. Інвентар житла 2 (1-5).

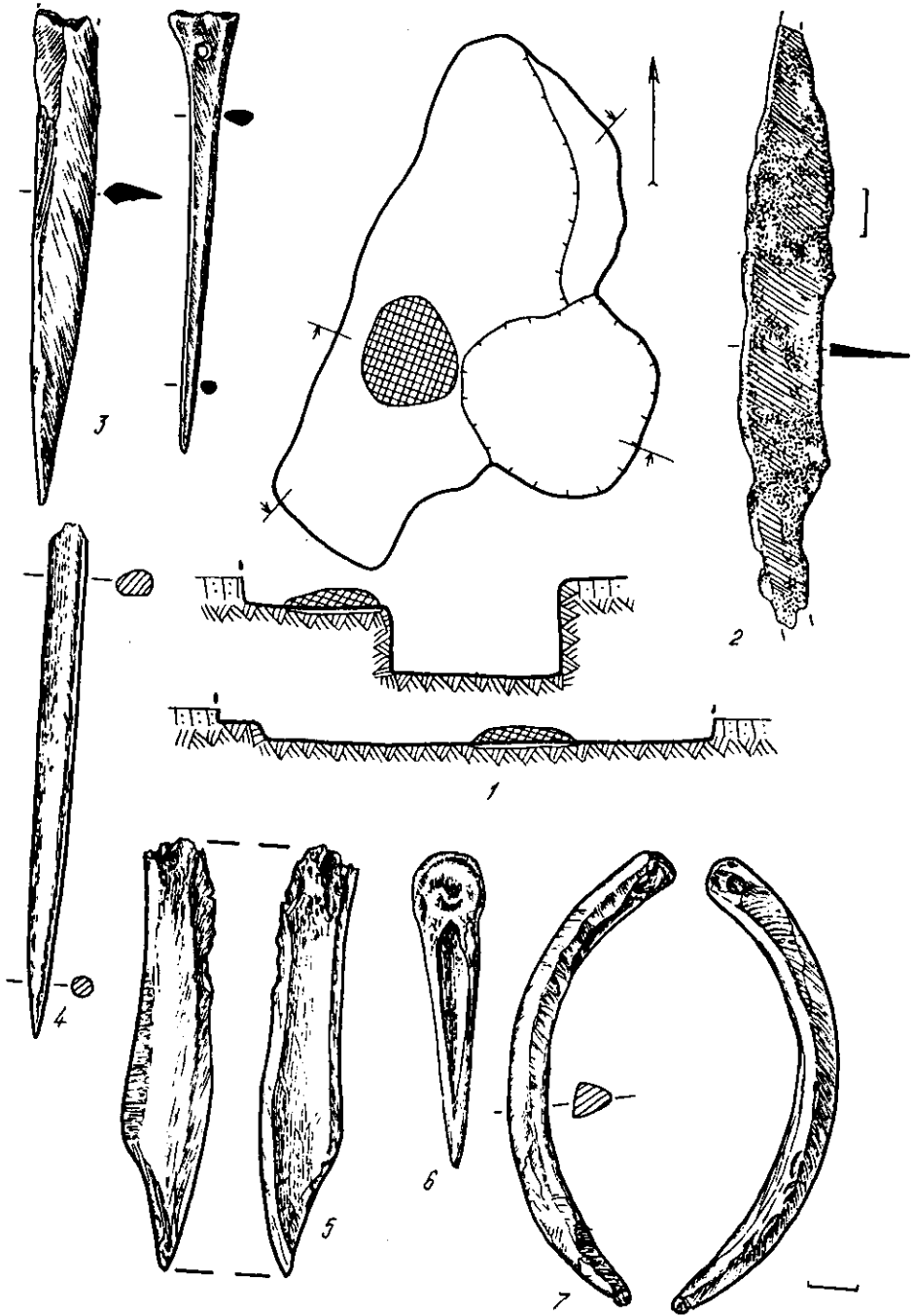

Рис. 5. План та розрізи житла 3 (1), залізний ніж з житла 4 (2), знахідки з культурного шару (3—6) та ями № 2 (7).

лу, а також пропалені плями. Очевидно це залишки вогнища, діаметром приблизно 1,2 м. У заповненні ями, яке складав темно-сірий гумус з домішками вуглинок та попелу з шматками глиняної обмазки, виявлено невелику кількість уламків ліпного посуду та кістки тварин (рис. 6, 2—4).

Ж и т л о 6 знаходилося на однаковій відстані між житлами 2 та 4 у центрі поселення. Виявлене на глибині 0,3 м від сучасної поверхні. Має видовжено-овальну, близьку до дугоподібної у плані форму з прямими стінками та рівним, сильно витоптаним дном.

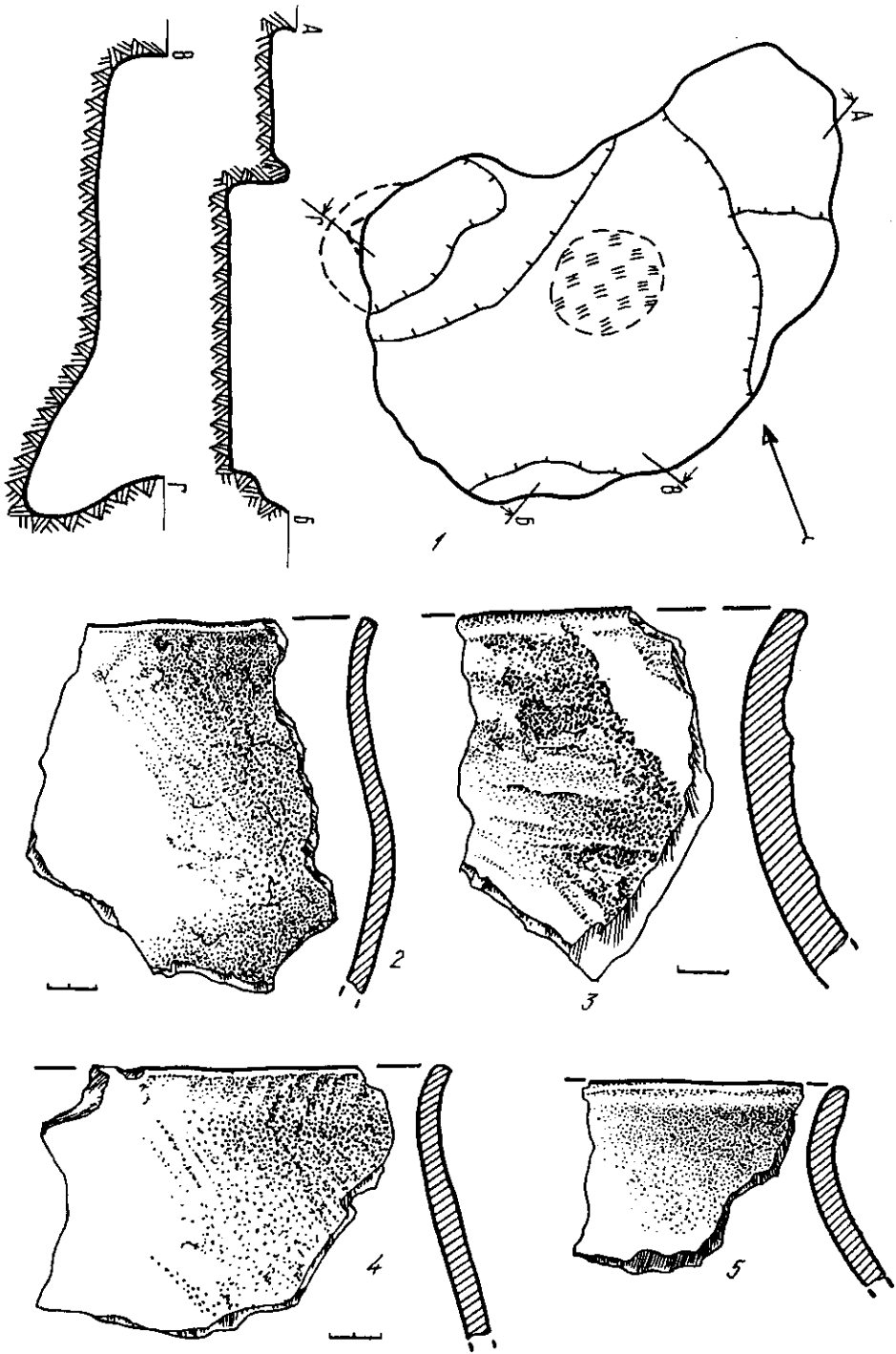

Рис. 6. План та розрізи житла 4 (1), кераміка з житла 4 (2—4) та культурного шару (5).

Розміри житла 2×4 м, висота земляних стін 0,2 м від рівня долівки (рис. 2, 2), орієнтоване стінами за сторонами світу. За 0,4 м від північної стіни знаходилося глинобитне вогнище округлої у плані форми, діаметром 1 та товщиною черіня 0,15 м. З північного боку до вогнища прилягала підвальна яма овальної форми розмірами 0,7×1,3 та глибиною 0,15 м від рівня долівки. Яма була заповнена вугіллям.

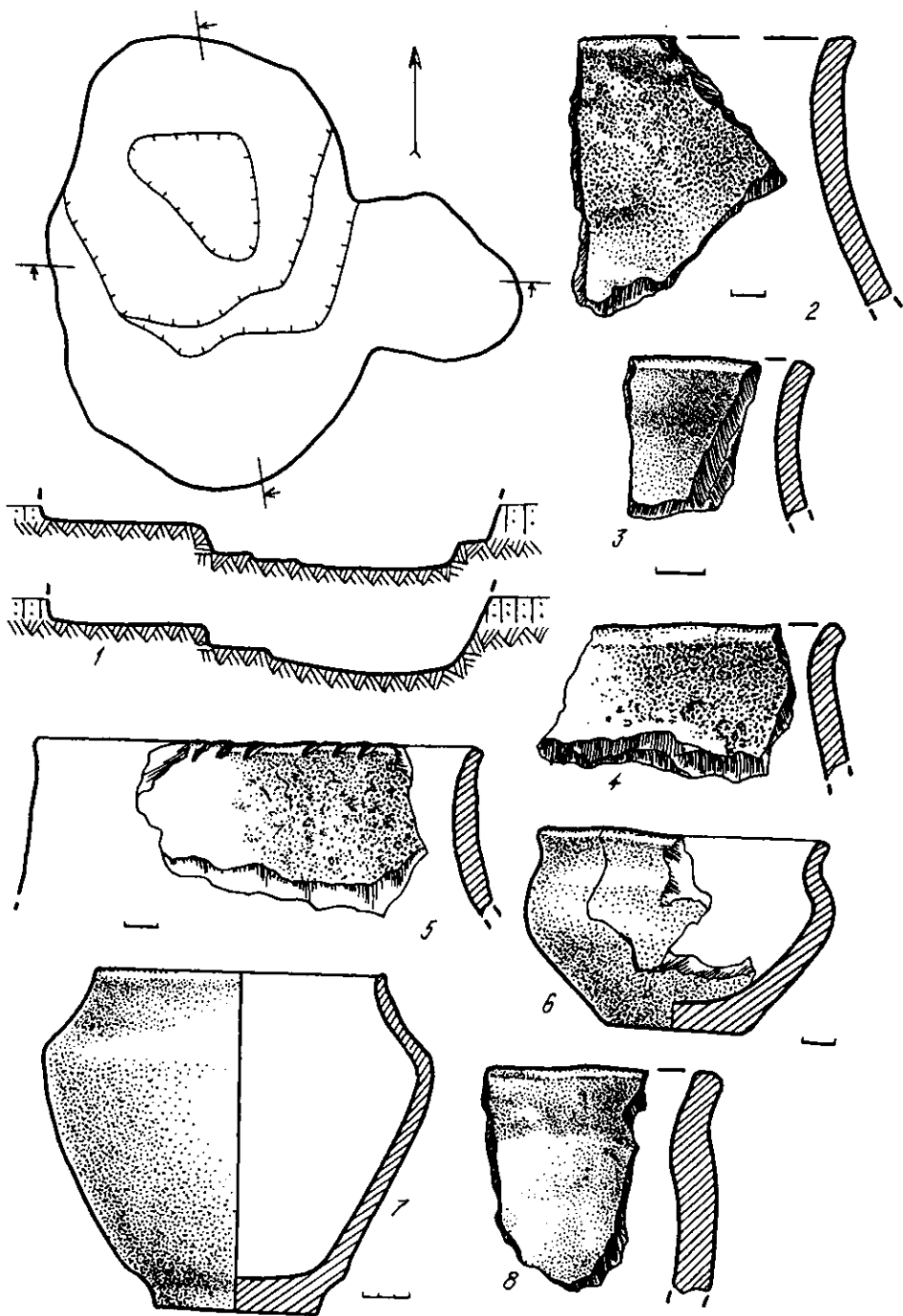

Рис. 7. План та розрізи споруди IV (1) та кераміка з неї (2—4), кераміка з ям № 33 (5), № 38 (6), № 50 (7—8).

У заповненні житла, яке складав темно-сірий гумус з включенням вуглинок та попелу, виявлено невелику кількість уламків ліпного посуду та кістки тварин (рис. 2, 2).

Споруда IV розміщена за 10 м на південь від житла № 2 і виявлена на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Має овальну в плані форму і орієнтована довгими стінами за лінією північ—південь. Її розміри 2,6×3,6, глибина 0,22 м від рівня виявлення. Стіни споруди похилі, дно рівне, дещо витоптане.

Північно-західна частина об'єкту зайнята підвальною ямою овальної форми, розмірами 2,2×2,4 та глибиною 0,6 м від рівня дна споруди. Північно-східну частину ями займав материковий виступ-прилавок розмірами 0,2—0,3×2,8 та висотою 0,2 м від рівня дна. У центрі ями вибрана ще одна яма неправильної форми, розмірами 0,8×1,2 та глибиною 0,2 м від рівня дна. Посередині розміщено стовпову яму, діаметром 0,2 та глибиною 0,2 м від рівня дна.

Посередині східної стіни споруди розміщено заглиблений виступ розмірами 1,2×1,2 та глибиною стінок 0,2 м від рівня виявлення. Очевидно виступ правив за вхід у приміщення (рис. 7, 1).

У заповненні споруди виявлено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

С п о р у д а VIII знаходилася за 2 м на схід від житла 3 і виявлена на глибині 0,3 м від рівня сучасної поверхні. Має близьку до округлої у плані форму, розміри 2,1×2,4 та глибину 0,2 м від рівня виявлення. Стіни похилі донизу. Дно рівне. Споруда орієнтована короткими стінами за лінією північ-південь. Уздовж східної та західної стін розміщені материкові прилавки. Вони мають ширину 0,2—0,4 і довжину 1,6—2,2, висоту 0,15 м від рівня долівки споруди.

У заповненні будівлі знайдено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

С п о р у д а IX містилася приблизно за 10 м на схід від житла 3 і споруди VIII і виявлена на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. Вона має неправильно-овальну в плані форму і орієнтована довгими стінами за лінією північ-південь. Розміри споруди 1,6×2,4, глибина 0,2 м від рівня виявлення. Стіни похилі до дна, дно пласке, дещо утрамбоване, рівне. Північно-східну частину долівки займала округла у плані підвальна яма діаметром 1,2 та глибиною 0,4 м від рівня дна споруди. Стіни ями вертикальні, дно рівне. Північний край будівлі обіймав материковий останець-прилавок. Він нависав над підвальною ямою (рис. 8, 2).

У заповненні знайдено кілька уламків ліпної кераміки, кістки тварин.

С п о р у д у X розміщено за 1,5 м на південь від споруди IX і виявлено на глибині 0,4 м від рівня сучасної поверхні. Має неправильну в плані форму, розміри 2,6×3 та глибину 0,35 м від рівня виявлення. Стіни дещо похилі до дна, дно трохи утоптане, рівне (рис. 8, 3). Західну частину споруди займала підвальна яма, близької до округлої у плані форми, діаметром 1,7 та глибиною 0,55 м від рівня дна ями. Стіни похилі, дно пласке, рівне. У північній стіні ями розміщувалися два материкових виступи-прилавки. Один з них розташований на висоті 0,1 м від дна ями, другий на 0,42 м вище першого. Розміри першого прилавку 0,2×1, другого — 0,3×0,7 м. Ще один материковий останець розмірами 0,3×0,6 м розташований у південній стіні ями на висоті 0,8 м від рівня дна. Останці, очевидно, використовувалися для господарських потреб.

У заповненні споруди виявлено близько десятка уламків ліпного посуду та кістки тварин.

С п о р у д а XI займала південний кут поселення (рис. 9, 1), виявлена на глибині 0,3 м від поверхні. Має підквадратну у плані форму, розміри 2,8×2,8 та глибину 0,8 м від рівня виявлення. Стіни споруди вертикальні, дно рівне, пласке. Споруда орієнтована довгими стінами за лінією північ—південь. Уздовж східної та південної стін розташовані материкові останці-прилавки. Вони мали розміри 1,2—1,35×0,4—0,6 м і розміщувалися на висоті 0,58 м від дна споруди (рис. 9, 1).

Заповнення об'єкту складав темно-сірий гумус, перемішаний з великою кількістю глиняної обмазки та попелу. У ньому виявлено кілька уламків ліпного посуду, кістки тварин. На дні споруди лежав людський череп, який при зачищенні розсипався.

С п о р у д а XVII займала північний край поселення, протилежний від споруди XI, за 8 м на північний схід від житла 4 (рис. 1), виявлена на глибині 0,7 м від рівня сучасної поверхні. Це близька до квадратної, з сильно заокругленими кутами напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу. Розміри споруди 2,8×2,8, висота земляних стін 0,5 м від рівня дна (рис. 9, 2).

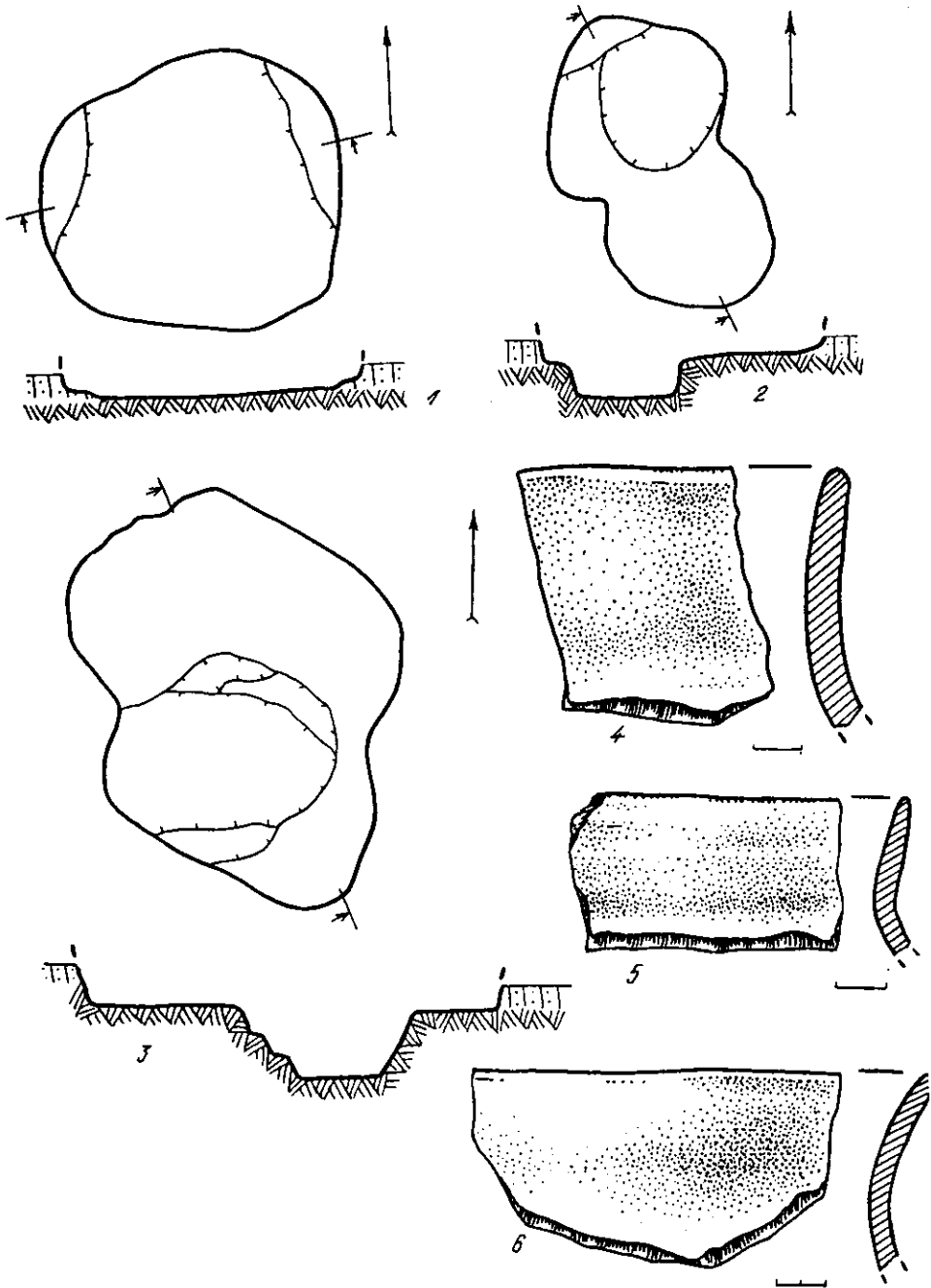

Рис. 8. План та розрізи споруд VIII (1), IX (2), X (3) та кераміка з ями № 18 (4—6).

Стіни споруди прямовисні, дно рівне дещо утоптане. У північному куті споруди зроблено нішу напівкруглої форми, діаметром 0,6 м. Це був, очевидно, вхід до споруди. Ліворуч від входу, вздовж північно-східної стіни залишено два материкових останці, один під одним. Розміри вищого 0,3×0,8 і висота 0,4 м від рівня долівки, розміри нижчого 0,8×0,6 м і висота 0,2 м від рівня дна. Ці останці були, мабуть, основою господарських прилавоків. Ще один материковий останець розміщувався вздовж південно-східної стіни. Його ширина 0,5—0,8, висота 0,3 м від рівня підлоги.

У заповненні споруди типового складу знайдено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Ями-погреби поселення концентрувалися двома групами по 13 ям, одна з них розміщувалася у своєрідному трикутнику південніше жител 2, 3, 6 (№ 2, 4, 6, 8, 10, 15, 18, 20, 23, 48—50), а друга концентрувалася навколо житла 4 (рис. 1) (№ 32—39, 41—44).

Яма № 2 має неправильну, близьку до овальної у плані форму, розміри $2 \times 2,2$ та глибину 0,4 м від рівня виявлення. Стіни похилі, дно лінзоподібне. У заповненні знайдено два уламки світлолощеної кераміки та кістки тварин.

Яма № 4 має округлу в плані форму, діаметр 1,6 та глибину 0,23 м від рівня виявлення. Стіни ями похилі, дно лінзоподібне. У заповненні виявлено фрагменти ліпного посуду, оброблена кістка, ймовірно, ручка ножа та кістки тварин.

Яма № 6 має округлу в плані форму, діаметр 1,2 та глибину 0,38 м від рівня виявлення. Стіни похилі до низу, дно лінзоподібне. У заповненні виявлено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Яма № 8 має округлу в плані форму, діаметр 1,68 та глибину 0,48 м від рівня виявлення. Стіни похилі, дно нерівне, з ум'ятинами. У заповненні знайдено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Яма № 10 була поряд з ямою 8. Вона має близьку до округлої у плані форму, діаметр 1,6 та глибину 0,42 м від рівня виявлення. У заповненні трапилося кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Яма № 15 має овальну в плані форму, розміри $1,4 \times 2$ та глибину 0,2 м від рівня виявлення. Стіни похилі, дно лінзоподібне. До південного боку прилягало невелике вогнище у вигляді скупчення попелу та вуглинок округлої форми діаметром 0,2 м та привогнищева яма округлої форми діаметром 0,4 і глибиною 0,15 м від рівня виявлення. У заповненні знайдено чотири уламки ліпного посуду та кістки тварин.

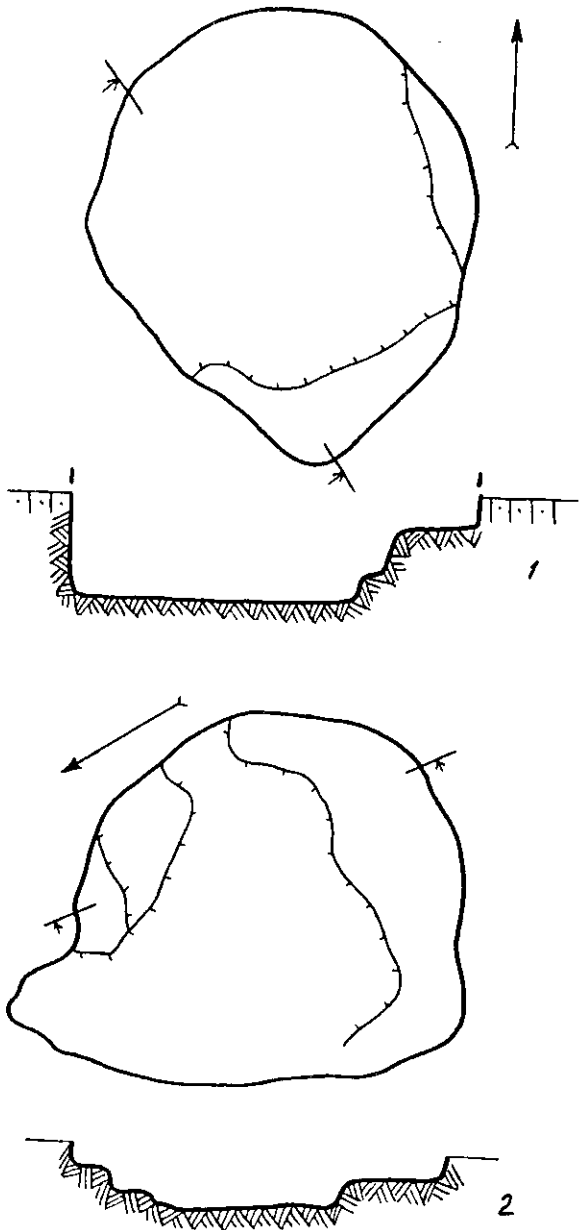

Рис. 9. План та розрізи споруд XI (1), XXII (2).

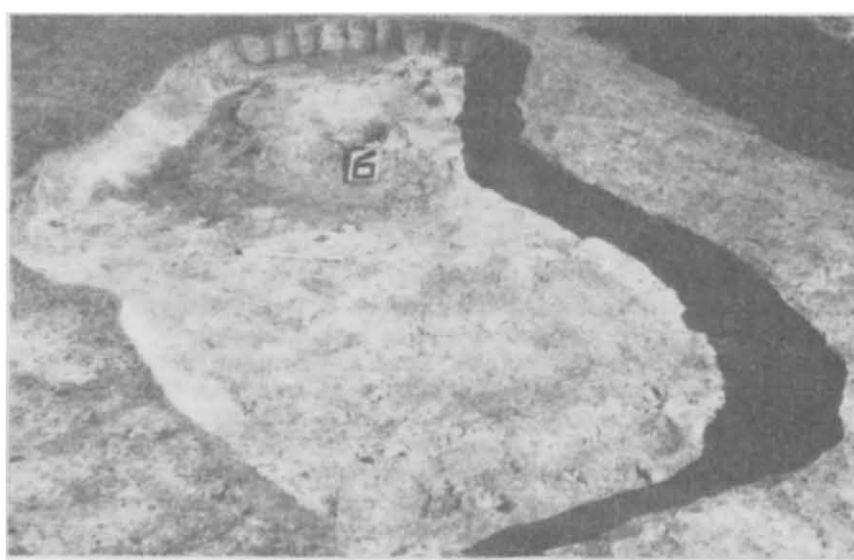
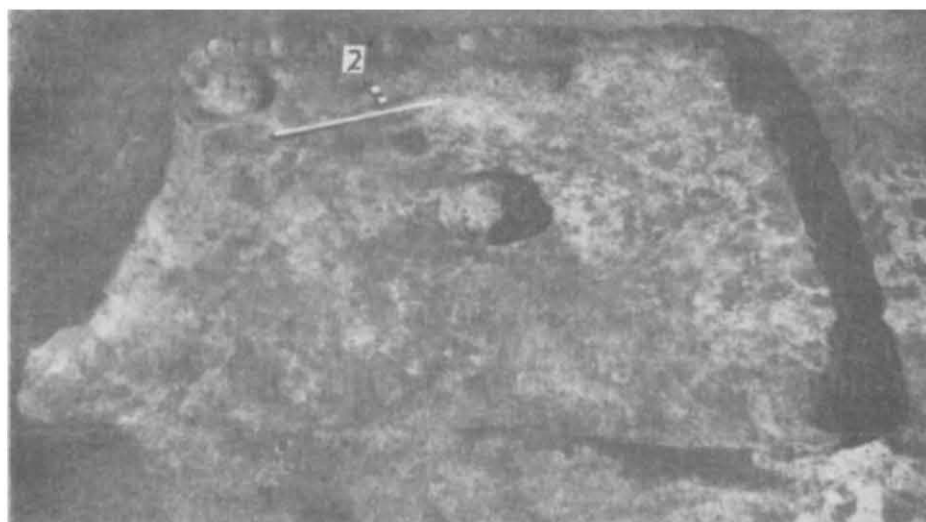

Рис. 10. Житла 2, 3, 6 зубрицької культури.

Я м а № 18 має округлу в плані форму, діаметр 1,6 та глибину 0,3 м від рівня виявлення. Стіни похилі, дно лінзоподібне. У заповненні було близько десяти дрібних уламків ліпної кераміки та кістки тварин.

Я м а № 19 має округлу в плані форму, діаметр 1,4 та глибину 0,2 м від рівня виявлення. Стінки звужуються донизу, дно лінзоподібне. У заповненні виявлено один уламок ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 20 має округлу в плані форму, діаметр 1,2 та глибину 0,22 м від рівня виявлення. Стіни ями звужуються до дна, дно лінзоподібне. При зачищенні знайдено уламки ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 23 має овальну в плані форму, розміри 1,7×1,8 м та глибину 0,8 м від рівня виявлення. Стіни дещо звужені донизу, дно пласке. Біля східної стіни містився материковий останець-прилавок розмірами 0,4×1 м. Висота від рівня дна ями 0,2 м. У заповненні трапилося кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 32 має близьку до овальної у плані форму, розміри 1,4×1,7 та глибину 0,23 м від рівня виявлення. Стіни похилі, дно лінзоподібне. У заповненні знайдено п'ять уламків ліпного посуду та кілька кісток тварин.

Я м а № 33 має округлу в плані форму, діаметр 2,1 та глибину 0,42 м від рівня виявлення. Стіни похилі до дна, дно рівне. При зачищенні виявлено один фрагмент ліпного посуду та багато кісток тварин.

Я м а № 34 має округлу в плані форму, діаметр 1,8 та глибину 0,33—0,4 м від рівня виявлення. Стіни дещо похилі до дна, дно лінзоподібне. У заповненні знайдено кілька уламків ліпного посуду та сильно пошкоджені кістки дрібних тварин.

Я м а № 35 має овальну в плані форму, розміри 1,8×2 та глибину 0,25—0,4 м від рівня виявлення. Стіни звужуються до дна, дно нерівне, поглиблене під північну стіну. У заповненні знайдено чотири уламки ліпного посуду та кілька кісток тварин.

Я м а № 36 має округлу в плані форму, діаметр 1,65 та глибину 0,42 м від рівня виявлення. Стінки ями сильно звужені до дна, дно лінзоподібне. У заповненні знайдено кілька дрібних уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 37 має близьку до округлої у плані форму, діаметр 1,6 та глибину 0,7 м від рівня виявлення. Стіни ями з одного боку прямовисні, з протилежного — дещо звужені до дна. Дно понижене до похилого боку. У заповненні знайдено шість уламків ліпної кераміки та кістки тварин.

Я м а № 38 має округлу в плані форму, діаметр 1,8 та глибину 1,6 м від рівня виявлення. Стіни дещо звужені донизу, дно з одного боку похиле. У заповненні було кілька уламків ліпної кераміки та кістки тварин.

Я м а № 39 складалася з двох частин: округлої глибокої та дугоподібної, менш глибокої, що прилягає до першої з півночі. Округла яма має діаметр 1,5 та глибину 0,56 м від рівня виявлення. Стіни звужені до дна, дно рівне. Друга яма має розміри 0,8×1,6 та глибину 0,3 м від рівня виявлення. Стіни похилі до дна, дно пласке. У заповненні було знайдено кілька невизначних уламків ліпної кераміки та кістки тварин.

Я м а № 41 має округлу в плані форму, діаметр 1,5 м та глибину 0,7 м від рівня материка. Стіни прямовисні, дно дещо заглиблене у центрі. У заповненні, яке складав темно-сірий гумус, виявлено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 42 виявлена на глибині 0,35 м від сучасної поверхні. Вона має округлу в плані форму, діаметр 1,8 та глибину 0,5 м від рівня материка. Стіни вертикальні, дно пласке. У заповненні, яке складав темно-сірий гумус з домішками вуглинок та попелу, знайдено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 43 має овальну в плані форму, розміри 1,6×2 та глибину 0,68 м від рівня материка. Стіни ями дещо звужені до низу, дно рівне. У заповненні трапилося кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 44 має округлу в плані форму, діаметр 1,8 та глибину 0,36 м від рівня виявлення. Стіни ями звужені донизу, дно нерівне. Заповнення ями складав темний гумус з великою кількістю золи, попелу, глиняної обмазки.

При розчищенні споруди виявлено кілька дрібних уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 48 має округлу в плані форму, діаметр 1,6 та глибину 0,7 м від рівня виявлення. Стіни ями дещо похилені до лінзоподібного дна. До північної стіни ями прилягав материковий виступ висотою 0,2 від рівня дна, шириною 0,2, довжиною 1,2 м. У заповненні ями знайдено кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 49 має округлу в плані форму, діаметр 1,6 та глибину 0,25 м від рівня виявлення. Стіни похилі, дно лінзоподібне. У заповненні трапилося кілька уламків ліпного посуду та кістки тварин.

Я м а № 50 має близьку до округлої у плані форму, діаметр 1,2 та глибину 0,23 м від рівня виявлення. Стіни ями похилі, дно лінзоподібне. У заповненні виявлено добре збережений ліпний горщик та кістки тварин (рис. 7, 7, 8).

Інвентар.

Зібрана на поселенні кераміка нечисленна і, за невеликим винятком, дуже фрагментована. Вся кераміка виготовлена «від руки».

Більша частина посуду має дещо підлощену поверхню, інша — шорстку. Кілька уламків мисок та горщиків були чорнолошеними. Лише один фрагмент горщика з ями № 33 мав орнамент у вигляді косих насічок по краю вінець (рис. 7, 5).

Профілі всіх посудин плавні, краї вінець заокруглені, денця не виділені або ледь виділені у профілі.

У тісті, з якого формувалися посудини, помітні домішки органічних речовин, трохи піску, товченого каміння або черепків, інколи сухої глини.

Випал посуду добрий або середній, колір — від брунатного до темно-сірого.

За асортиментом зібраний посуд поділяється на кухонні горщики, призначені для столу, миски та кухлі.

Найчисленнішими є горщики, представлені кількома типами.

Тип I складають посудини з добре вираженою розхиленою шийкою, похилими округлими плічками та конічною придонною частиною. Перелом стінок розташований вище висоти посудини (рис. 6, 3—5).

Тип II — найчисленніший у колекції. Йому відповідають високі стрункі посудини конічного профілю з відхиленою довгою шийкою, слабо вираженими, дуже спадистими плічками (рис. 6, 2).

До типу III належать кілька горщиків біконічного профілю. Шийка розхилена, плічки прямі, перелом плічок у бочки ребристий (рис. 3, 1).

Тип IV представлений слабпрофільованою посудиною біконічної форми з ледь зазначеними короткою шийкою, плічками та бочками (рис. 7, 8).

До типу V належить горщик із загнутими в середину плічками, ледь виділеною вертикальною шийкою та конічною придонною частиною (рис. 9, 7).

Тип VI представлений кількома горщиками біконічної форми з розлогою високою шийкою та покатыми плічками (рис. 3, 6; 8, 6).

Всі форми горщиків є типовими для зубрицьких пам'яток, відображаючи їх еkleктизм. Зокрема типи I і II мають аналогії у пшеворській культурі ранньоримського часу, типи III, IV є близькими до пізньозарубинецьких пам'яток. Зарубинецьке походження має також орнамент у вигляді косих насічок по краю вінець¹.

Такий же зарубинецько-пшеворський симбіоз репрезентують форми мисок.

Одну з них складають глибокі посудини есподібного профілю із заокругленими заламами (рис. 7, 8).

Другу форму представляє глибока миска з прямою високою шийкою, чітко зазначеним переломом від коротких плічок до плавно заокруглених бочків (рис. 4, 5).

Третю форму складають кілька мисок конусоподібного профілю без плічок і з розлогими вінцями (рис. 3, 4, 5).

Якщо перші дві форми мають за прототипи миски зарубинецької культури², то третя форма є безпосереднім продовженням традицій виготовлення мисок у пшеворській культурі³.

Кухлики мають, в основному, форму зрізаного конуса, типову для зубрицьких пам'яток (рис. 4, 7).

Знаряддя праці з поселення складаються з трьох глиняних прясел, кількох кістяних проколок, кістяної голки, залізного ножа.

3 прясел (рис. 3, 2, 3) — два пласкі, шириною 1 та висотою 3 см, одне округле, діаметром 3 см. Поверхня виробів шорстка, робота груба.

Проколки виготовлені з реберних або суглобових кісток дрібних тварин. Їх довжина — 8—10 см (рис. 5, 4—6). Одна проколка, довжиною 10 см, виготовлена з рогу маленької кози. Голку вистругано з невеликої суглобової кістки, у ширшому кінці просвердлено отвір. Довжина виробу 8 см (рис. 5, 3).

Залізний ніж поганої збереженості, з сильними накипами іржі. Кінці черешка та леза відламані, лезо — конічної у розрізі форми, черешок від леза відділений уступом з боку спинки. Довжина збереженої частини — 12 см (рис. 5, 2).

Серед виробів трапився амулет, виготовлений з ікла дикого кабана, сильно витертий від використання. В основі ікла просвердлений отвір для нанизання нитки (рис. 5, 7). Амулет відображає один з елементів вірувань мешканців поселення, зокрема захисну магію.

Хронологія та характер забудови поселення.

Абсолютну хронологію поселення визначити важко через відсутність датуючих знахідок.

Відносна хронологія з'ясовується як за аналогією з іншими зубрицькими пам'ятками, так і за порівняльно-типологічним аналізом керамічного комплексу.

Найбільш ранніми об'єктами на поселенні є, очевидно, споруди II та III. Набір керамічного матеріалу з них дуже ранній і характеризується формами горщиків та конічних кухликів з потовщеними вінцями, але без граней, властивих пшеворській кераміці Подністров'я пізньолатенського часу⁴.

Комплекси з такою керамікою визначалися нами на підставі широкого кола археологічних матеріалів фазою I розвитку зубрицької культури і датуються, загалом, другою половиною I ст. Останні об'єкти мають набір кераміки, характерний для наступних етапів розвитку зубрицької культури на Волині, тобто II ст.

Таким чином, зубрицьке поселення в Городку могло існувати в межах другої половини I—II ст. Враховуючи той факт, що поселення функціонувало недовго, цей строк можна звзвити до кінця I — першої половини II ст.

Поселення зубрицької культури поблизу с. Городок досліджене повністю, тому його матеріали дають змогу моделювати на підставі горизонтальної планиграфії характер соціального устрою її носіїв — давніх слов'ян.

Аналізуючи план забудови городоцького поселення, неважко зауважити, що всі його об'єкти розміщені двома нерівномірними групами, що займали східну і західну частини поселення (рис. 1).

До складу першої, західної групи, входило три житла, розташованих в один ряд із сходу на захід так, що один з їх кутків був прив'язаний до уявної прямої лінії (рис. 1, 12).

Південніше від них розміщено шість господарських споруд та 13 ям-погребів. Цілком очевидно, що всі ці господарські об'єкти були у спільному користуванні мешканців трьох жител, які складали, без сумніву, одну кровноспоріднену родину — велику патріархальну сім'ю. Очевидно, прив'язка всіх трьох жител до однієї уявної прямої лінії є ознакою такої спорідненості⁶.

До другої групи, розміщеної за 20 м на північний схід від прямої, входило одне житло (4), оточене з трьох боків, крім східного, дванадцятьма господарськими ямами та однією господарською спорудою (рис. 1).

Ця група об'єктів складала, очевидно, окремий господарський комплекс.

Стосунки мешканців цього господарства з родиною, що проживала в житлах попередньої групи, на археологічних даних не встановлюються. Але можна припустити, що це були різні сім'ї, судячи за чіткою просторовою відокремленістю та роз'єднаністю господарських об'єктів.

Очевидно, з часом від мешканців житла 4 та їх стосунків з мешканцями

паралельної сім'ї відгалужилось би ще кілька споріднених сімей, які б створили нову — велику патріархальну сім'ю, аналогічну вищеописаній.

Саме таку картину ми зафіксували на поселенні Линів, яке існувало приблизно втричі довше ніж поселення в Городку. Як і в Городку, в Линеві на початковому етапі мешкало дві різні сім'ї. Їх шлюбні контакти привели на другому і третьому етапах існування поселення до утворення єдиної патріархальної родини, від якої в різний час відгалужувалися пари, що переходили на інші поселення (як, наприклад, в Городок сім'я з житла 4) або ж створювали нові поселення, спаровуючись між собою (як це, наприклад, сталося у Линеві 1⁷).

З точки зору соціально-економічного розвитку городоцька община відбиває той рівень розвитку, коли на поселенні може існувати поряд з патріархальною родиною, в яку входило кілька малих сімей із спільною власністю, окрема мала сім'я, яка володіла, мабуть, окремою ділянкою землі, худобою, та корисними угіддями. Це була община перехідного — від патріархального до сусідського етапу розвитку.

Примітки

¹ Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі.— К., 1984.— Рис. 19; Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н. е. — IV ст. н. е.).— К., 1991.— Рис. 16, 30; Максимов Е. В. Зарубинецька культура на території УРСР.— К., 1982.— Табл. XXIII—XXVIII; Обломский А. М. Этнические процессы на водоразделе Днепра и Дона в I—V вв. н. э.— М.— Сумы, 1991.— Рис. 9.

² Максимов Е. В. Зарубинецька культура...— Табл. II, 14—20, III, 13—15, IV, 9—15, V, 8, 16, 23; Козак Д. Н. Пшеворська культура...— Рис. 22, 4.

³ Козак Д. Н. Пшеворська культура...— Рис. 22, 4.

⁴ Козак Д. Н. Пшеворська культура...— Рис. 22; Козак Д. Н. Етнокультурна історія...— Рис. 5—11.

⁵ Козак Д. Н. Етнокультурна історія...— С. 66—69.

⁶ Баран Я. В. Слов'янська община.— Автореф. дис. ... канд. іст. наук.— К., 1992; Козак Д. Н. Пам'ятки давньої історії Волині біля с. Линів.— Львів, 1994.

⁷ Козак Д. Н. Пам'ятки давньої історії Волині...

Д. Н. Козак

ПОСЕЛЕНИЕ ЗУБРИЦКОЙ КУЛЬТУРЫ У с. ГОРОДОК НА ВОЛЫНИ

Памятники зубрицкой культурной группы выявлены и выделены лишь в 80-х гг., поэтому каждый новый исследованный памятник значительно расширяет источниковедческую базу для освещения истории населения, заселявшего территорию Волини и Западной Подолии в I—II вв. Поселение в Городке существовало на начальном этапе развития зубрицкой культуры — в конце I — начале II вв. Его материалы, в частности, керамический комплекс, форма и конструкция жилых построек иллюстрируют составные части этой культуры. Основу формирования зубрицких памятников на Волини составлял зарубинецко-пшеворский симбиоз.

Поселение было небольшим: оно имело длину 90 и ширину 30—40 м. На этой территории размещалось 4 жилища, 8 хозяйственных построек и 25 ям-погребов. Все объекты концентрировались в двух группах. Расстояние между группами составляло 20 м. Анализ плана застройки поселения дает основание предположить, что на нем проживали две разные семьи с отдельными хозяйственными комплексами. В состав одной, очевидно, большой патриархальной семьи, входило три малые семьи, в состав второй — одна семья. Очевидно, мы имеем дело с определенным этапом в формировании большой патриархальной семьи, когда к уже существующей семье подселяется новая чужая семья. Их взаимодействие на протяжении последующего периода приводит, вероятно, к сложению единой большой патриархальной семьи. Дальше от этой семьи, очевидно, отпочковывается одна или несколько молодых пар, которые переходят на другие поселения или создают новые поселки. Такой процесс формирования патриархальной семьи у создателей зубрицких памятников прослежен также на материалах поселения у с. Линев на Волини.

С точки зрения социально-экономического развития городоцька община является переходной от патриархально-родового к соседскому этапу ее развития.

THE ZUBRITSIAN CULTURE SETTLEMENT NEAR VIL. GORODOK IN VOLYN

Relics of the Zubritsian cultural group were excavated and identified only in the 80s, that is why each new relic expands greatly the source base for elucidating history of population inhabited the territory of Volyn and Western Podolia in the 1st-2nd cent. A. D. A settlement in Gorodok existed at the initial stage of Zubritsian culture development: the late 1st and early 2nd cent. A. D. Findings from this settlement, in particular, a set of pottery, shape and design of dwellings demonstrate constituent parts of this culture. Formation of Zubritsian relics in Volyn was based on the symbiosis of Zarubinet and Pshevorian cultures.

The settlement was not large: 90 m long and 30—40 m wide. In that territory there were 4 dwellings, 8 household buildings and 25 pits-cellar. All objects were concentrated in two groups. The distance between the groups was 20 m. The analysis of the building plan gives grounds to suppose that two families lived in the settlement, each having its own household assemblage. One family, probably large and patriarchal in composition, embraced three small families; the second family was alone in composition. Most likely it was a definite stage in formation of a large patriarchal family when a strange family settled to a family which already existed. Their interaction in the period that followed had, probably, led to formation of a large patriarchal family. In the course of time either one or several young pairs detached from the large family, formed their own families, went to other settlements or built new ones. This process of formation of the patriarchal family in creators of the Zubritsian relics has been also traced on findings from the settlement near vil. Linev in Volyn.

In the aspect of socio-economic development the Gorodok community is a transitional one from the patriarchal-tribal to the neighbour stage of the community development.

Одержано 10.12.96

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОБЛИЗУ С. ПИЛЯВА ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (ДО ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЯ ПИЛЯВЕЦЬКОЇ БИТВИ)

Л. І. Виногородська

Стаття присвячена визначенню місцезнаходження Пилявецької битви, що сталася між військами Б. Хмельницького та поляками у вересні 1648 р., а також розкопкам замку XVII ст. в с. Пилява. Результати досліджень свідчать, що замок був розташований на укріпленому замчиці XIII—XV ст., знищеному татарами.

Розгром польського війська у вересні 1648 р. під Пилявою (нині с. Пилява Хмельницької обл. Старосинявського р-ну) був важливою подією у розвитку військових дій народно-визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького. Ганебна втеча польського війська з поля бою надзвичайно зміцнила бойовий дух повстанців, які переслідували втікачів аж до Львова і Замостя. Ця перемога примусила польський уряд на чолі з новообраним королем Яном Казимиром погодитися на встановлення тимчасового перемир'я, оскільки Польща була не готова до ведення подальшої війни. Б. Хмельницький, припинивши переслідування, зупинився зі своїм військом біля польського міста Замостя і розгорнув активну дипломатичну діяльність з Угорщиною, Молдовою та Росією з метою створення антипольської коаліції в союзі з Україною. Згодом, під впливом цієї перемоги, у жовтні 1649 р. був укладений компромісний Зборівський мирний договір, що дав Україні деякі вигоди, переважно з пе-

© Л. І. ВІНОГОРОДСЬКА, 1997